

**Ғ.А.Давлаев,**  
**ЎзР Банк-молия академияси магистранти**

## **КОРХОНАЛАРНИНГ МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ**

**Аннотация.** Мазкур мақолада корхоналарни ривожлантиришда корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлилининг ўрни ёртилган. Шунингдек, корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлил қилишда кўрсаткичлар таклиф этилган. Бундан ташқари, корхоналарни ривожлантиришда корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлили қилиш бўйича таклифлар берилган.

**Калит сузлар:** корхоналарнинг молиявий ҳолати, молиявий барқарорлик, хўжалик юритувчи субъектлар, миқдор кўрсаткичлари, рентабеллик кўрсаткичлари.

**Аннотация.** В статье рассматривается роль анализа финансового состояния предприятий в развитии предприятий. Также предлагаются индикаторы при анализе финансового состояния предприятий. Кроме того, были внесены предложения по анализу финансового состояния предприятий в процессе развития предприятий.

**Ключевые слова:** финансовое состояние предприятий, финансовая устойчивость, хозяйствующие субъекты, количественные показатели, показатели рентабельности.

### **Кириш**

Корхоналар молиявий ҳолатининг таҳлили корхона молия-хўжалик фаолиятини ҳар томонлама чуқур ўрганишни назарда тутди. Ушбу таҳлил жараёни учун аниқлаб олинган мақсади таҳлилнинг йўналиши, батафсиллик даражаси, таҳлил жараёнида фойдаланилган маълумотлар, таҳлил амалларининг қўлланиши кабиларга таъсир кўрсатади. Корхона молиявий ҳолати таҳлилининг мақсадидан келиб чиққан ҳолда таҳлилий амаллар танланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев: «Хаммамиз яхши тушунамиз, ҳар қандай ислохот ва ўзгаришни барқарор иқтисодиётсиз амалга ошириб бўлмайди. Биз ўтган йил давомида бу борада кенг қўламли ишларни бошладик. Лекин миллий иқтисодиётимизни мустаҳкамлаш, юртимизни ривожланган давлатлар қаторига олиб чиқиш учун олдимизда хали кўплаб вазифалар турибди» деб таъкидладилар. Бу эса, ўз навбатида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини ривожлантириш, самарадорлигини оширишни тақозо этади. Корхоналар молиявий ҳолати таҳлили корхонанинг жорий ёки стратегик манфаатларидан келиб чиққан ҳолда турли хил бўлиши мумкин. таҳлилнинг мақсади корхона фойдасига таъсир кўрсатувчи омилларни миқдор кўрсаткичларини ва таъсир даражасини аниқлаш, хўжалик маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш, корхона мулкдорларига тегиши бўлган фойдани кўпайтириш йўллари аниқлаш ва шу кабилар бўлиши мумкин. Корхона

молиявий таҳлили жараёнида хал қилинадиган вазифалар таҳлил олдига қўйилган мақсадга боғлиқ.

### **Мавзунинг ўрганилганлик даражаси**

Иқтисодий таҳлилга оид турли асарларда корхона молиявий ҳолати таҳлилининг мақсадига турлича ёндашилган. А.В.Вохобов, А.Т.Ибрахимов ва Н.Ф.Ишонкуловлар фикрига кўра, корхона молиявий ҳолати таҳлилининг мақсади молиявий фаолиятидаги ютуқ ва камчиликларни аниқлаб, маблағлардан янада тўғри фойдаланган ҳолда ҳисоб-китоб тартибини мустаҳкамлашга қаратилади. Демак, бу маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни сотиш, харажатларни тежаш, пул-молия алоқалари ва бошқа фаолиятларнинг бир-бирига боғиқлигини кўрсатади.

М.Рахимовнинг фикрича “Молиявий таҳлил мақсади-фирма ва компаниялар молиявий ҳолатини, молиявий натижалари, пул оқимларини молиявий ҳисобот маълумотларида ифодаланган кўрсаткичлар тизимидан фойдаланган даврий ўрганишдан иборат”.

Проф. М.К.Пардаевнинг фикрича, молиявий барқарорлик коэффициентлари гуруҳи компания эгалари ва кредиторлар уртасидаги таваккалчиликнинг қандай тақсимланганлигини кўрсатади. Унда молиявий қарамлик ва молиявий мустақиллик, активларнинг қарамлик коэффициенти, фоизни қоплаш коэффициенти каби коэффициентлардан фойдаланиш таклиф қилинган.

Иқтисодчи олим Б.Ж.Хакимов корхоналарнинг жами активлари таркибида пул маблағари энг муҳим молиявий актив сифатида тан олиншини эътироф этади.

Демак корхонанинг тезкор ликвидлиги яъни жорий активлари билан жорий мажбуриятларини қоплаш коэффициенти айнан пул маблағларига боғиқ бўлган муҳим иқтисодий кўрсаткичдир. Иқтисодий таҳлилнинг мақсади ҳозирги шароитда фаолият кўрсатаётган барча фирма ва корхоналар хўжалик фаолиятини уларни бошқарувчиларга ёққол кўрсатиб беришдан, камчиликларни очиб ташлашдан, ички имкониятларни (резервларни) ишга соладиган чора-тадбирларни ишлаб чиқаришдан иборатдир.

### **Тадқиқот методологияси**

Тадқиқот ишида корхоналар молиявий ҳолати таҳлил қилишда гуруҳлаш ва таққослаш усулларида кенг фойдаланилди. Хусусан, таққослаш усули корхона фаолиятини таҳлил қилишнинг энг асосий усули бўлиб, ундан молиявий натижалар таҳлилида ҳам фойдаланилади. Бундан ташқари, корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлили кўрсаткичлар орқали таҳлил қилинган.

### **Таҳлил ва натижалар**

Корхоналар молиявий ҳолати таҳлилининг мақсадини белгилашни қуйидагича амалга ошириш мумкин:

- > эришилган молиявий натижани унинг ҳажми ва нисбий катталиги нуқтаи назаридан баҳолаш;
- > қандай омиллар таъсирида шаклланганлигини аниқлаш.

### **1-жадвал**

#### **Минтақалар бўйича корхона ва ташкилотларнинг сони**

|                              | 2020 йил         |        |        |                     |            |
|------------------------------|------------------|--------|--------|---------------------|------------|
|                              | Рўйхатга олинган | Фаол   | Нофаол | Янги ташкил этилган | Тугатилган |
| Ўзбекистон Республикаси      | 503538           | 475197 | 28341  | 95311               | 11547      |
| Қорақалпоғистон Республикаси | 22667            | 21968  | 699    | 4568                | 750        |
| <b>вилоятлар:</b>            |                  |        |        |                     |            |
| Андижон                      | 40982            | 36726  | 4256   | 7849                | 848        |
| Бухоро                       | 29644            | 28233  | 1411   | 6041                | 957        |
| Жиззах                       | 22027            | 20993  | 1034   | 4384                | 403        |
| Қашқадарё                    | 31117            | 30180  | 937    | 5916                | 791        |
| Навоий                       | 21321            | 20133  | 1188   | 4354                | 785        |
| Наманган                     | 31815            | 30882  | 933    | 6345                | 1126       |
| Самарканд                    | 41145            | 38946  | 2199   | 8828                | 991        |
| Сурхондарё                   | 26615            | 25367  | 1248   | 7666                | 722        |
| Сирдарё                      | 16436            | 15425  | 1011   | 3011                | 547        |
| Тошкент                      | 52239            | 46173  | 6066   | 8481                | 997        |
| Фарғана                      | 43529            | 42241  | 1288   | 8272                | 601        |
| Хоразм                       | 23462            | 21979  | 1483   | 4721                | 871        |
| Тошкент ш.                   | 100539           | 95951  | 4588   | 14875               | 1158       |

**Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.**

Фойда таҳлилининг асосий вазифалари қуйидагилардир:

- 1) таҳлил қилинаётган даврда олинган фойда ҳажми ва таркибини ўрганиш;
- 2) эришилган фойда ҳажмини корхона мулкдорининг хўжалик фаолиятини давом эттириш ва ривожлантиришга бўлган манфаатларини таъминлашига етарлилиги нуқтаи назаридан баҳолаш;
- 3) эришилган фойда ҳажмини корхонанинг ишлаб чиқариш ва ижтимоий ривожланиш масалаларини ҳал қилишга етарлилиги нуқтаи назаридан баҳолаш;

4) фойда ва хўжалик фаолияти рентабеллигининг ўзгариш тенденцияларини аниқлаш;

5) фойда ва рентабелликка таъсир кўрсатган сабаб ва омилларни аниқлаш ва уларни миқдорий баҳолаш;

6) асосий омилларнинг ҳар бирини алоҳида ўрганиш ва уларнинг молиявий натижага умумий таъсирини баҳолаш;

7) фойда олиш учун фойдаланилган ва истеъмол қилинган ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш, яъни ресурслар рентабеллиги кўрсаткичларини баҳолаш;

8) фойда ва рентабеллик кўрсаткичларини ошириш мақсадида хўжалик фаолиятини такомиллаштириш бўйича имкониятларни аниқлаш ва тадбирлар ишлаб чиқиш.

Фойда таҳлилини реализация қилинган маҳсулот ҳажми билан, шунингдек фойдаланилган ресурслар қиймати билан боғлиқ ҳолда амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Бундай ёндашув бир томондан бевосита олинган тушум билан, иккинчи томондан моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларининг хўжалик фаолиятини амалга оширишнинг зарур шарти сифатида амал қилиши билан изоҳланади. Фойда ва рентабеллик таҳлилини амалга оширишнинг асосий маълумот манбалари сифатида қуйидагиларни кўрсатишимиз мумкин:

Тўлов қобилияти (қоплаш) коэффиценти нафакат дебиторлар билан ўз вақтида ҳисоб-китоб қилиш ва тайёр маҳсулотни қулай шароитда сотиш шарти билан, балки бошқа моддий жорий (айланма) маблағар элементлари шароитида баҳоланувчи корхонанинг тўловга қобилиятини кўрсатади. Коэффициентнинг камайиши корхона тўлов имкониятларининг пасайиши ҳақида хабар беради. Корхоналарни ривожлантиришда корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлил қилишда қуйдаги асосий кўрсаткичлар орқали таҳлил қилинади:

1. Коэффициент қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$T_{\text{ққ}} = \frac{\text{жорий (айланма) активлар}}{\text{жорий мажбуриятлар}} = \frac{A_2}{P_2 - U_{\text{мм}}} \quad \text{бунда:}$$

$A_2$  — жорий (айланма) активлар (ишлаб чиқариш захиралари, тайёр маҳсулот, пул маблағлари, дебиторлик қарзлари ва б.), баланс активининг II булими, 390-сатр;

$P_2$  — мажбуриятлар, баланс пассивининг II булими, 770-сатр;

$U_{\text{мм}}$  — узок, муддатли мажбуриятлар (бухгалтерия баланси 490-сатр).

Агар тўловга қобиллик коэффиценти ҳисобот даври сўнгида 1,25 дан паст қийматга эга бўлса, корхона тўлов қобилиятига эга эмас деб ҳисобланади.

2. Ўз айланма маблағари билан таъминланганлик коэффиценти молиявий мустахкамлик, корхона эгалари ва кредиторлар манфаатларининг нисбати учун зарур бўлган корхонанинг ўз айланма маблағларининг мавжудлигидан далолат беради.

Коэффициент қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$\text{Ўак} = \frac{(\text{П1} + \text{Укк}) - \text{А1}}{\text{А2}} \quad \text{бунда:}$$

А1 — узоқ муддатли активлар (асосий воситалар, номоддий активлар, капитал қўйилмалар ва б.), баланс активининг I булими, 130-сатр;

П1 — ўз маблағлари манбалари (устав капитали, резерв капитали, қўшимча капитал, тақсимланмаган фойда ва б.), баланс пассиви I бўлимининг натижаси 480- сатр.

Укк — узоқ муддатли активларни олиш учун йўналтирилган узоқ муддатли қарзлар ва кредитлар (бухгалтерия баланси 570 ва 580-сатрлардан ҳисоблаш орқали);

3. Рентабеллик коэффиценти корхонанинг молиявий-хўжалик фаолиятининг фойдалилик (зарарлилик) даражасини кўрсатади.

Харажатлар рентабеллиги коэффиценти қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$\text{Хрк} = \frac{\text{Стф}}{\text{Х}} \quad \text{бунда:}$$

Стф — Фойда солиқни тўлагунга қадар фойда «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» 2-сонли шаклнинг 240-сатр 5-устуни, ёки Фойда солиқни тўлагунга қадар зарар «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» 2-сонли шаклнинг 240-сатр 6-устуни «-» белгиси билан;

Х — жами харажатлар, «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» 2-сонли шаклдан сатрлар (020 «6-устун» + 040 «6-устун» + 170 «6-устун» + 230 «6-устун») йиғиндиси.

4. Активлар рентабеллиги коэффиценти фақатгина йил якунларига кўра қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$\text{Арк} = \frac{\text{Стф}}{\text{Ўб}} \quad \text{бунда:}$$

Ўб — баланснинг жами активи ёки пассивининг ўртача қиймати бўлиб, ўртача арифметик ёки ўртача хронологик формула бўйича ҳисобланган.

Агар ҳисобот даври учун рентабеллик коэффиценти: нолдан паст (манфий кўрсаткич) чиқса, корхона зарар кўриб ишлаётган; 0,05 дан паст чиқса, корхона паст рентабеллик (монопол корхоналардан ташқари) ҳисобланади.

5. Қисқа муддатли қарз маблағарининг нисбат коэффиценти қарз маблағларини ўз манбалари орқали қайтариш билан таъминланганлик даражасини белгилайди.

Коэффициент қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$\text{Ўқк} = \frac{\text{П1}}{\text{П2 — Умм}}$$

Агар ўз ва қисқа муддатли қарз маблағларининг нисбат коэффиценти ҳисобот даври сўнгида 1 дан паст қийматга эга бўлса, бу ҳол корхонада молиявий таваккалчилик мавжудлигидан гувоҳлик беради.

Коэффициентнинг тушиб бориши корхона молиявий таваккалчиликнинг ошиб боришини англатади.

6. Асосий воситаларнинг эскириш коэффиценти асосий фонднинг давр учун эскириш улушини билдирувчи кўрсаткич бўлиб, асосий воситаларнинг бошланғич нархига нисбатан эскириш қийматини аниқлайди.

$$\text{Авэк} = \frac{\text{Э}}{\text{А}} \quad \text{бунда:}$$

Э — асоси воситаларнинг эскириши, «Бухгалтерия баланси» 1-сон шакл, 011-сатр;

А — асосий воситаларнинг бирламчи қиймати, «Бухгалтерия баланси» 1-сон шакл, 010-сатр.

Агар асосий воситаларнинг эскириш коэффиценти кўрилатган давр охирида 0.5 қийматидан ошса, корхонада асосий воситалари сезиларли даражада эскирган ҳисобланади.

### **Хулоса ва таклифлар**

Тадқиқотларимиз натижасида, корхоналарни ривожлантиришда корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлилининг ўрнин ошириш мақсадида қуйдаги таклифларни ишлаб чиқдик:

1. Корхонанинг тўлов қобилиятини ошириш ва 1,25 дан паст қийматга тушиб кетмаслигини таминлаб бориш. Бунинг учун корхонанинг жорий (айланма) активларини кўпайтириш йулларини ишлаб чиқиш;
2. Корхонанинг активлар рентабеллиги ошириб бориш ва 0,05 дан паст бўлмаслигини таъминлаш эришиш;
3. Ўз ва қисқа муддатли қарз маблағари 1 дан паст қийматга тушиб кетмаслиги учун ва молиявий таваккалчиликнинг ошиб боришига йўл қўйилмаслиги учун чора-тадбирлар ишлаб чиқиш.
4. Ишлаб чиқариш қувватларидан тўлиқ фойдаланиш ва корхонанинг инновацион товарлар ишлаб чиқишга босқичма-босқич ўтиб боришини таминлаш.

### **Фойдаланилган адабиётлар рўйхати**

1. М.К.Пардаев, И.Т.Абдукаримов, А.А.Абдиев, Б.И.Исроилов Корхоналарда молиявий ҳисоботлар таҳлили. Ўқув қўлланма. Тошкент, Солиқ; Академияси, 2008. - 78 бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга энг асосий ва долзарб сиёсий, ижтимоий-иқтисодий масалалар ва жамиятнинг демократик ривожлантириш бўйича Мурожаатномаси. Тошкент. 2017 йил 22 декабрь.
3. Хакимов Б., Холмирзаев У. Пул маблағари ҳисоби ва таҳлилини халқаро "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" Ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2020 yil 2/2020 (№ 00046) <http://iqtisodiyot.tsue.uz>.
4. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. O'quv qo'llanma Raximov M.Yu. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Toshkent Moliya instituti. -T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2013. 392 b.
5. Calculation of the invested capital profitability in the financial condition analysis process. Khasanov B.A., Mukumov Z.A., Alikulov A.I., Djumanova A.B., Eshboev U.T., Hasanova R.B. International Journal of Advanced Science and Technology. Vol. 28, No. 14, (2019), pp. 42-48.
6. Akramov E.A. Korxonalarining moliyaviy holati tahlili. O'quv q'llanma. - T., 2007